

ЗМІСТОВА СТРУКТУРА МОВНИХ КЛІШОВАНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Романюк Н.М.

Запорізький національний університет

У статті досліджена змістова структура мовних клішованих одиниць при вивченні засобів спілкування англійської та української мов. Була виведена й окреслена змістова структура мовної клішованої одиниці як основи для міжмовного зіставлення. Змістова структура МКО вивчається як зміст цілісного явища та як зміст окремих елементів. До цілісної одиниці входять такі компоненти змістової структури: 1) денотативний, або предметно-логічний; 2) конотативно-прагматичний; 3) когнітивний. Компонентами змістового наповнення МКО на рівні лексико-семантичної групи є валентність і семантика.

Ключові слова: мовна клішована одиниця, змістова структура, кліше, денотат, семантична мотивація.

Постановка проблеми. Семантичні категорії мови зумовлюють необхідність пошуку суцільності, ієрархічності, зумовленості предметів і понять реальної дійсності. Саме тому останнім часом увага до вивчення змістової структури мовних одиниць привертає увагу дослідників таких лінгвістичних напрямків, як семасіологія, когнітивна лінгвістика, стилістика, теорія лексикографії, а також лексикології та фразеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Огляд літератури за темою свідчить, що до питання змістової структури слова зверталися Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Р. Будагов, В. Ващенко, М. Кочерган, Л. Лисиченко, В. Манакін, О. Селіверстова, Ж. Соколовська, Й. Стернін, О. Тараненко, Г. Уфимцева та ін. Терміном «семантична структура слова» в лінгвістичній літературі називають: 1) структуру (семантику) слова як єдність усіх його значень у граматичних формах; 2) структуру кожного окремого значення [10, с. 5]; 3) сполучення елементів, у якому кожен із них зумовлений усіма іншими [11, с. 61]; 4) найближчі синоніми цього слова (у межах контекстуальних значень, що можуть виникнути тільки з потенційно закладеного в смисловій структурі певного слова за допомогою функціонального принципу дослідження) [9, с. 186].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здебільшого науковці детально розглядають однозначні та багатозначні слова у сфері лексикології. Однак наголосимо на тому, що на сьогодні наукова база в розробці детального процесу зіставного дослідження мовної клішованої одиниці (МКО) відсутня. Увага науковців спрямована на вивчення теорій походження клішованої одиниці (Т. Ніколаєва, Е. Партрідж, І. Сєдакова), її функцій та особливостей (І. Дегтярова, К. Карасьова, С. Лещак, Б. Нечипоренко, І. Попова, Н. Скрипичникова), які відокремлюють це явище серед інших у термінологічній системі мовознавства. Незважаючи на значні напрацювання з проблеми семантичної структури, досі ще не з'ясовано питання про внутрішню впорядкованість значень у структурі МКО. Структура МКО була висвітлена через призму розгляду багатоконпонентного комплексу, а отже, дослідники відповідно до кількості складників виділяють групи дієслівних та іменникових структур кліше [1; 4; 5; 6], натомість змістовому змісту увага не була приділена.

Мета статті. Зіставний аналіз слів у семасіологічному плані – це виявлення відмінних ознак на рівні головних компонентів змістової структури слова, а також особливостей реалізації лексичних значень, які виходять за межі стійких системних відношень, окреслюючи контури так званого смислу слова [8, с. 156]. Головною метою цієї роботи є вивчення МКО та виведення й окреслення її змістової структури як основи для міжмовного зіставлення.

Виклад основного матеріалу. Одиниці зіставної лексикології зумовлюються рівнями порівняння, де кожному з них відповідають свої елементи зіставного аналізу. Зіставлення може проводитися на таких важливих рівнях: 1) на рівні слова, його семантичної структури та словозначення; 2) на рівні тематичної та ширше – лексико-семантичної групи (словосполучення й речення); 3) на рівні словника (інформаційно-сміслові блоки лексем) як найвищому рівні, що охоплює весь лексико-семантичний простір мов, що порівнюються (В. Манакін, Л. Валієва).

МКО розглядається в різних аспектах, незалежно від того, який рівень узятий за основу вивчення: 1) фізичному (акустичному); 2) соціально-інформаційному; 3) предметно-типологічному (денотативному); 4) екстралінгвальному. На підставі цього дослідники виділяють центральні компоненти слова, а саме: знак (звук + внутрішня форма), значення (лексичне поняття + внутрішня форма), смисл (лексичне поняття + денотат), реальна дійсність [2, с. 102].

Зміст МКО можна вивчати як зміст цілісного явища та як зміст окремих елементів. Залежно від того, на чому дослідник зосереджує увагу, до змістової структури МКО як до цілісної одиниці входять такі компоненти: 1) денотативний, або предметно-логічний (відношення МКО до денотата, тобто до означуваних речей); 2) конотативно-прагматичний (відношення МКО в позамовній реакції, що викликана цією клішованою одиницею); 3) когнітивний (відношення МКО до сигніфікатів, тобто до висловлених думок). Якщо заглибитися в сутність явища МКО та аналізувати її на рівні лексико-семантичної групи, то компонентами змістового наповнення є: 1) валентність (компонент, що реалізується можливістю сполучуваності МКО з іншими знаками); 2) семантика (внутрішня форма) [8, с. 156; 10, с. 3].

Денотат МКО, як ідіоматичної одиниці з мовним відображенням, виявляється через відношен-

ня плану змісту і плану вираження (позначуваного й того, що позначає). Відношення того, що позначає, і позначуваного пов'язані з номінацією, яка ґрунтується на взаємозв'язках між клішованою одиницею та реальним денотатом (позначуванним) (Н. Арутюнова, А. Мединська). Зі структурою змістового значення МКО поєднують існування слів не лише предметних (або конкретних, які стосуються навколишнього світу людини): *Amusement park / Парк розваг; Call box / Будка для телефонних розмов; Police station / Відділок поліції; Night club / Нічний клуб; Post office / Поштове відділення; Railway station / Вокзал залізничний*, але й ознакових (абстрактних, які звернені до мислення людини): *Ample opportunity / Необмежені можливості; Bad name / Погана репутація; A play on words / Гра слів; Abuse of authority / Зловживання владою*.

Іноколи поняття нічому не відповідає в реальній, немовній діяльності, але й цей «нульовий об'єкт» можна назвати денотатом, оскільки денотат – ланка реальної дійсності, яка може бути виражена мовними вербалізаторами [2, с. 80]. Щоб краще розуміти властивості семантичної структури МКО, необхідно вивчити характер об'єктів найменування. Для номінації об'єктів у мовах є спеціальна лексика, яку можна розділити на дві групи [2, с. 84]: а) металексика, слова-знаки, що називають факти («речення», «словосполучення», «фрази») (*Behave yourself! / Поводьтеся правильно!; From time to time / Час від часу; You don't say! / Та що ви кажете!; I beg your pardon / Прошу вибачення; That's too much / Це занадто; Here you are! / Ось, візьміть!*); б) функціональна лексика, слова-знаки, що виражають виключно мовні відношення, до яких належать прийменники, сполучники й займенники, денотатами яких є мовні факти (*By no means / Ні в якому разі; Back and forth / Туди й сюди; No use / Марно; And all that / І таке інше; In comparison with / У порівнянні з; For your information / До вашого відомо*). Спираючись на такий поділ лексики при описі денотатів, зауважимо, що денотати МКО можуть належати і до першої, і до другої групи (зокрема одиниці малого синтаксису як допоміжні складники граматичної структури речення та фраз).

Конотативно-прагматичним компонентом, який не змінюється при всіх варіаціях смислу мовної одиниці в різних контекстах, є значення. Деякі науковці вважають, що певна одиниця дослідження, взята окремо в лексиконі, має лише одне значення, найбільш загальне і відносно стійке, відоме всім носіям мови знання про предмет (Л. Виготський). На противагу цій думці існує інша – словникове тлумачення слова – це не його зміст, а лише модель цього значення, а отже, неможливо вимагати від словника вміщення всієї інформації про суть слів, які існують у мовному колективі, водночас знання завжди нестабільні, змінні й відносні щодо процесу пізнання предметів [8, с. 94–95; 2, с. 80] (*California blankets / Каліфорнійські ковдри* – це один із прикладів МКО англійської мови, зміни в значенні якої вплинули на вживання цієї мовної одиниці не в її первинному значенні «газета, якою вкривалися безхатченки»). З цим важко не погодитися, особливо під час вивчення кліше, яке є особли-

вим ідіоматичним утворенням позамовної дійсності та має мовні вербалізатори (МКО). МКО як матеріал дослідження є лексико-семантичним об'єднанням слів. Слова, що входять до складу кожної МКО, характеризуються прозорістю значень, яка полягає в тому, що цільні клішовані одиниці, які вимовляються або записуються, викликають актуальне розуміння при будь-якому представленні їх адресату. Після цього МКО можуть не подаватися, але вони будуть існувати у свідомості індивіда самостійно.

Когнітивний аспект, тобто відношення МКО до сигніфікатів (висловлених думок), виявляється через головний для цього дослідження компонент змістової структури – смисл. Поняття «смисл» неоднозначне, бо образ, уявлення можуть мати різну інтерпретацію залежно від обставин, точки зору, умов, контексту, психічного стану, пізнавальної тенденції тощо. Смисл є актуальною мовленнєвою категорією, дискурсним варіантом значення, що суб'єктивується конкретною ситуацією та іншими чинниками. В. Манакін, вивчаючи категорії зіставної лексикології, звертає увагу на лексичне значення, смисл і значеннєвість, наголосуючи на тому, що ці категорії є центральними в лексичній семантиці і відповідно постають основним предметом аналізу змістової сторони порівнюваних одиниць [8, с. 86]. Роблячи акцент на зіставному розгляді мовних картин світу, смисл слова розуміється як концептуальна його семантика, що не належить до певного дискурсу, а також визначається особливостями концептуального сприйняття названих предметів і явищ самосвідомості народу [8, с. 97].

У ході аналізу МКО англійської та української мов смисл є одним зі складників змістової структури цього явища та критерієм зіставного дослідження. Сприймаючи МКО як ідіоматичну одиницю та провівши міжмовне зіставне дослідження лексико-семантичних відношень, можна констатувати, що смисл має ширший аспект і є цілісним семантичним уявленням про предмет та явище. Смисл тяжіє до динамізму, до ситуації з її особистісним компонентом. МКО – вербалізатор сучасного культурного розвитку та свідомості носіїв тієї чи тієї мови, чий смисл є тільки в рефлексії, в русі, у потоці комунікації з людиною й текстом. Адже вони розкривають себе через самих себе, через відображення позатекстової дійсності, через пробудження рефлексії в реципієнта [7, с. 127].

Наступний елемент когнітивного компонента в МКО як єдиній структурі – це поняття, що є певним розумовим змістом лінгвопсихологічного характеру. Поняття є супутнім до МКО, що не має причинно-наслідкового зв'язку з об'єктами позалінгвістичного позначення, а це наштовхує на думку, що цей зв'язок лінгвоасоціативний і на цьому будується система змістової структури МКО. Така характеристика поняття подібна до логічного поняття, проте останнє використовується в системі науки лінгвістики, що займається законами мовної діяльності, законами реального оперування мовленням.

Ознаками лексичного поняття вважають часткове покриття логічним поняттям і включення ряду елементів, наприклад: наявність емоційних відтінків, можливість віднесення до більш ши-

рокого кола денотатів, існування вказівки, належність до семантико-граматичного класу, а також наявність конотації [2, с. 74]. Проектуючи таку точку зору на зіставне дослідження МКО, наголосимо, що особливість поняття МКО полягає в практичній відсутності емоційних відтінків (*No good at all / Нікуди не годиться; Putting it mildly / М'яко кажучи*), у віднесенні лише до одного денотата (*Botanical garden / Ботанічний сад; Back of one's head / Потилиця; Act of war / Воєнні дії*), в існуванні вказівки (*Keep me informed / Тримай мене в курсі справ; Keep your temper / Тримай себе в руках!*) та належності до семантико-граматичного класу (*Police station / Відділок поліції; Post office / Поштове відділення; Railway station / Залізничний вокзал*).

Згідно з класифікацією М. Комлева, виділяємо декілька різновидів лексичних понять: а) розгорнуті та скорочені; б) імпліцитні та експліцитні елементи; в) потенційні й актуальні. До понять МКО відносять скорочені, експліцитні та актуальні. Скорочені містять у собі думку одного індивіда як частину соціуму про певний предмет, яку цей індивід переживає в момент активного використання мовного явища. Експліцитні поняття МКО виявляються при використанні скорочених клішованих мовних формул у різних контекстах. Проблема актуальних понять виникає при розгляді відношення лексичних понять до мови й мовлення (в актуальному мовленні лексичне поняття переживається індивідом).

З іншого боку, МКО може розпадатися на складники й розглядатися як лексико-семантична група. У такому випадку одним із складників змістової структури МКО є компонент, що реалізується можливістю сполучуваності МКО з іншими знаками. Змістова ж структура залежить від здатності до сполучення слів у єдине ціле МКО (на рівні окремих лексем або/та сем). Зважаючи на результати дослідження в галузі мовознавства, необхідно розрізнити сурядний і підрядний зв'язки між словами в словосполученні [3]. У мовних клішованих одиницях усі складники є залежними, що підтверджується стандартизованою граматичних структур, однак при сурядності елементи МКО перебувають у рівноправній залежності, а при підрядному – у нерівноправній. Підрядні зв'язки об'єднують у складі одного МКО лише два повнозначних слова, тоді як сурядні – два і більше. При зіставному дослідженні змістової структури англійських і українських кліше як лексико-семантичних форм важливим є власне цей елемент валентності, оскільки лексеми мають здатність сполучуватися всередині одного аналізованого мовного явища і смисли кожного з них впливають на пошук спільного смислового знаменника, а як наслідок – і значеннєвого.

У процесі зіставлення та пошуку спільного значеннєвого знаменника між елементами МКО виникає потреба в ще одному компоненті змістової структури клішованого явища, а саме внутрішній формі. Взаємозв'язок внутрішньої форми МКО та її форми вираження відображає показник мовної творчості народу.

Предметом зіставної лексикології в плані встановлення особливостей мотивації є передусім слова, які зберігають очевидний зв'язок із первинною семантичною ознакою, що була покладена в основу найменування. Мотивація вибору того чи того «значення» охоплює способи, причини вибору певних мовних знаків. Визначимо декілька видів мовної мотивації значення: 1) фонетико-морфологічну, 2) етимологічну, 3) морфологічну, 4) мотивацію, спричинену семантичним полем (К. Аммер, Н. Комлев).

При кожній із типів мотивації зіставне мовознавство оперує декількома видами відповістей внутрішньої форми та зовнішнього оформлення МКО: 1) відмінність внутрішньої та зовнішньої форми з однаковим значенням (*Bad fairy (від «фея») / Злий геній (від «талановитий»); Driving force (від «іздити») / Рушійна сила (від «рухатися»); Rigid adherence to rule (від «жорсткий») / Чітке дотримання правила (від «правильний»); 2) спільність внутрішньої форми з різною зовнішньою формою (*A package tour / Пакетний тур; Absolute pardon / Повне помилування; Change for the best / Зміна на краще; Absolute proof / Безперечні докази; Admission of guilt / Визнання провини; Advance in price / Підвищення ціни; Worthy adversary / Гідний суперник*).*

Під час аналізу МКО як знака в його письмовому прояві найбільш продуктивною та вдалою є семантична мотивація, або внутрішня форма МКО. МКО, до складу яких входять слова з різною семантичною мотивацією, для зіставних досліджень викликають найбільший інтерес, оскільки саме через них простежуються яскраві національні особливості мовного позначення.

Висновки і пропозиції. Отже, окремі компоненти змістової структури можуть бути складними за структурою та, зі свого боку, допускати розпад на компоненти-складники, різноманітними за своєю природою, належати до різних аспектів і рівнів мови. Попри це тільки сукупність усіх компонентів дає уявлення про значення МКО як про лексико-семантичну структуру або ідіоматичну одиницю загалом. Описати семантичну структуру МКО – означає дати характеристику компонентів цієї структури. Змістова структура МКО (цілісної одиниці) включає в себе денотативний, конотативно-прагматичний, когнітивний компоненти. Однак якщо аналізувати МКО на рівні лексико-семантичної групи, то елементами змістової структури є структурний та семантичний.

На змістову структуру МКО впливають події сучасності, а отже, вона знаходиться в постійному розвитку та підлягає змінам. Проникаючи в суть мовних явищ, можна вивести універсальну змістову структуру МКО як передавача національного менталітету тієї чи іншої мови. Кожен із виведених компонентів змістової структури клішованої одиниці може бути детальніше розглянутий у подальших дослідженнях, розкриваючи як внутрішню, так і зовнішню модифікацію мовного явища.

Список літератури:

1. Бурунский В.М. Структурные типы речевых клише французского и английского языков [Электронный ресурс] / В.М. Бурунский. – Режим доступа: <http://scientific-notes.ru/pdf/036-020.pdf>
2. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н.Г. Комлев. – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник / М.П. Кочерган. – К.: Академія, 2008. – 368 с.
4. Завгородня Л. Мовний стереотип і словесний штамп у мові газет [Електронний ресурс] / Л. Завгородня. – Режим доступа: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine57-58-2.pdf>
5. Загоруйко И. Языковые клише в блогосфере интернет-дискурса: функционально-прагматический аспект: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. Загоруйко. – Ижевск, 2013 – 24 с.
6. Делевска Р. Структура, семантика и прагматика языковых клише в русском языке [Электронный ресурс] / Р. Делевска // *Studia Methodologica*. – Выпуск 23. – 2008. – С. 26-32. – Режим доступа: http://studiamethodologica.com.ua/?page_id=244
7. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
8. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикологии. Монография / В.Н. Манакин. – К.: Знание, 2004. – 326 с.
9. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – М.: Р. Валент, 2007. – 240 с.
10. Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике (анализ семантической структуры слова) / Ж.П. Соколовская. – К.: Вища школа, 1979. – 189 с.
11. Степанов Ю.С. Основы языкознания / Ю.С. Степанов. – М.: Просвещение, 1966. – 272 с.

Романюк Н.М.

Запорожский национальный университет

СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА ЯЗЫКОВЫХ КЛИШИРОВАННЫХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ**Аннотация**

В статье исследована содержательная структура языковых клишированных единиц при изучении средств общения английского и украинского языков. Была выведена и очерчена содержательная структура ЯКЕ как основы для межъязыкового сопоставления. Смысловая структура изучается как содержание целостного явления и как содержание отдельных элементов. К целостной единице относятся такие компоненты содержательной структуры: 1) денотативный, или предметно-логический; 2) коннотативно-прагматический; 3) когнитивный. Компонентами содержательного наполнения ЯКЕ на уровне лексико-семантической группы является валентность и семантика.

Ключевые слова: языковая клишированная единица, содержательная структура, клише, денотат, семантическая мотивация.

Romaniuk N.M.

Zaporizhzhia National University

SEMANTIC STRUCTURE OF ENGLISH AND UKRAINIAN CLICHÉD UNITS**Summary**

This article studies the semantic structure of linguistic clichéd units as a means of communication of English and Ukrainian languages. The semantic structure of the linguistic cliché as the basis for interlingual comparison was derived and outlined. Notional structure is also studied as the content of the integral phenomenon and as the content of separate elements. The integral unit includes the following components of the semantic structure: 1) denotative; 2) pragmatic; 3) cognitive. Components of the the LCU at the level of the lexical-semantic group are valence and semantics.

Keywords: linguistic clichéd unit, semantic structure, cliché, denotate, semantic motivation.